

3.

Brödets helgd hos svenskarne, särskildt julbrödens,

framställd i jämförande belysning.

Man torde utan tvekan kunna påstå, att hos alla åkerbrukande folk fältets äring, vare sig i ursprungligt eller på något sätt beredt tillstånd, intagit en viktig plats bland de offerhåfvor, som bragtes gudarne. Enligt den ebreiska urkunden offrade redan den förste åkermannen åt sin gud af jordens frukt, och inom ebreernes gudsdyrkan återfinnes detta offer sedan flerstädes vid religionsutöfningen. Åt guden i Betel offrades bröd,¹ och i tabernaklet likasom senare i templet stodo alltid tolf bröd framställda å det så kallade ansiktets bord i det rum, som nämndes det heliga.² Ja, det var icke endast åt sin nationalgud Israels folk bragte bröd såsom offer; äfven andra gudomligheter kommo i åtnjutande däraf, såsom framgår af ett yttrande hos profeten Jeremia, där det, på samma gång det talas om dryckesoffer till främmande gudar, äfven omnämnes, huru »kvinnorna göra deg, att de skola baka kakor åt himmelens drottning»,³ med hvilket uttryck sannolikt förstås samma gudinna, som hos Jesaja kallas Meni,⁴ och hvilken i grunden icke var någon annan än den

¹ Samuels bok. Kap. 10. V. 3.

² V. RYDBERG: *Jehovah-tjensten hos hebreerne*. 2 uppl. Stockholm 1869. S. 19.

³ Jeremia. Kap. 7. V. 18.

⁴ Jesaja. Kap. 65. V. 11.

semitiska fruktsamhetsgudinnan.¹ Men det är icke blott hos Abrahams ättlingar vi finna säden och hvad där af beredes hafva spelat en viktig rol vid gudstjänsten. Hos peruanerne hade solguden sitt eget majsält omkring sitt tempel å ön i Titikakasjön, och i soltemplet i Kuzko stodo framför det i guld graverade solansiktet tolf² med majs fyllda silfverkärl.³ Äfven aztekerne i Mexiko bragte i regeln sina gudar majs såsom offer,⁴ och i Indien samt de öster ut därom belägna buddistiska landen ända bort till Japan utgör än i dag ris ett det allmännaste offerämne.⁵ Hos de gamle egypterne förekommo offerbröd i allahanda former;⁶ hos grekerne bragte man gudarne bakverk,⁷ och hos romarne var ett särskildt slags offerbröd, *libum*, allmänt i bruk vid hvarjehanda tillfällen. Såsom framgår af Olof den heliges saga, var det äfven i den hedniska Norden sed att dagligen framsätta bröd för guden. I här nämnda fall offrades fyra *lefvar* — ett ord nära befryndadt med nyssnämnda latinska *libum* — inför ett beläte, som uppgifves hafva burit Tors märke och i handen haft en hammare.⁸

Det ligger nära till hands att tänka sig, att dylika åt gudarne egnade bröd stundom danades i gestalt af offerdjur och särskildt af det djurslag, som företrädesvis helgades åt den ifrågavarande guden och i regeln äfven samtidigt var en denne guds sinnebild. Flerstädes hos vidt skilda folk har man nämligen tillgripit den nödfallsutvägen att ersätta de egentliga, ursprungliga, mer kostbara offerföremålen med i ett eller annat ämne efter dem utförda afbilder. Såsom allmänt bekant torde få anses kinesernes bruk att uppbränna

¹ Om ebreiska sädesoffer se för öfrigt 4 Mosebok. Kap. 28. 3 Mosebok. Kap. 23. V. 9—11. M. fl.

² Liksom judarne (man erinne sig de tolf »skådebröden») indelade peruanerne året i tolf månader.

³ W. H. PRESCOTT: *Perus eröfring*. Öfversätn. Upsala 1877. S. 49, 50.

⁴ K. BAHNSON: *Etnografien fremstillet i dens hovedtræk*. D. 1. Köbenhavn 1892—1894. S. 429.

⁵ J. S. STAVORINUS: *Resa til Goda Hopps-Udden, Java och Bengalen*. Öfversätn. Götheborg 1798. S. 105. — *Japan och dess innebyggare*. Öfversätn. Stockholm 1860. S. 98. M. fl. Hinduerne offra bröd åt gudinnan Kali.

⁶ F. WOENIG: *Am Nil*. Leipzig. Reclams Universal-Bibliothek. S. 35—37.

⁷ P. O. BÄCKSTRÖM: *Tidsbilder*. D. 4. Örebro 1871. S. 47.

⁸ S. STURLESON: *Konungasagor*. Öfversätn. Stockholm 1889. S. 328.

eftergjorda sedlar åt de öfvernaturliga väsendena. Oftare förekommer dock bruket att efterdana djur. Så gör man t. ex. i Siam små buffelbilder af ler åt gudamakterna,¹ och samma sed återfinnes flerstädes, ja till och med i kristna länder. De i många katolska kapell uppställda så kallade votivbilderna af vax eller järn² äro nämligen intet annat än en väl bibehållen kvarlefva från hedenhös. Ej underligt vore altså, om man i ett så lättillgängligt och lättformadt ämne som deg sökt bilda beläten af de djur, man velat erbjuda de högste. Brödet inneslöt dess utom det för ett åkerbrukande folk viktigaste af jordens alster. Liksom blodet af nästan alla mindre utvecklade folk betraktas som så att säga quinta essentia hos alt djurlif, så var säden det viktigaste inom växtvärlden och redan därigenom ett gudarne synnerligen värdigt offer. Äfven den kristna bönen innefattar ju alt timligt godt i uttrycket »vårt dagliga bröd». Det torde få antagas, att i synnerhet de sämre lottade, hvilka icke hade råd att slakta boskapsdjur på gudarnes altaren, tillgripit den utvägen att erbjuda de himmelska dessa in effigie, bakade i deg. Så var t. ex. förhållandet hos grekerne³ och, såsom vi strax skola se, äfven hos egypterne. Under förutsättning att bröd af den honom helgade galtens gestalt hemburits den i Norden väl näst eller jämte Tor mest dyrkade gudomen — den åt hvilken, såsom skördens gifvare, offer af här ifrågavarande slag mer än åt andra synas böra hafva ifrågakommit — skulle man redan hos »historiens fader» finna en sällsam likhet till ett sådant brödoffer omtalad. I sin andra bok, där han skildrar egypternes seder, förtäljer nämligen den grekiske författaren, att åt mångudinnan (Isis?) offrades svin, men att »de fattige, som icke hafva råd till bättre, baka svin af deg, hvilka de grädda och offra».⁴

I synnerhet var säden eller brödet hos de jordbrukande folken af framstående vikt under den fest, som firades vid ett nytt års ingång eller vid ljusets och växtlighetens förnyelsetid, och vid hvilken

¹ C. BOCK: *Tempel och elefanter*. Öfversätn. Stockholm 1885. S. 270.

² Se t. ex. *Offerdjur af jern från det nittonde århundradet*. I *Ny Illustrerad Tidning* 1887. S. 38.

³ P. O. BÄCKSTRÖM: *anf. arb. och sid.*

⁴ HERODOTOS: *Efterpe*. Kap. 47.

tanken särskildt synes hafva varit riktad på det kommande årets äring. För åkerbrukaren framstod tydligare än för fiskaren, jägaren och äfven herden solens lifgivande verkan, och därför uppstodo så i gamla som nya världen hos de jorden odlande folken religionsformer, hvilka till sitt väsen visa sig vara en dyrkan af denna himlakropp. Då vid ett nytt års ingång jorden åter begynte sitt lopp kring solen, och denna syntes vända till baka till den värld hon hotade att lämna, var det därför helt naturligt att med offer af den då inbärgade grödan hyllande helsa henne, ljusets och värmens gudom, skördens gifvare. Härifrån härleda sig efter all sannolikhet en del för nyårsfesten och liknande högtider hos åtskilliga folk utmärkande egendomliga bröd. Vid Raymifesten utskiftades hos peruanerne jämte majsöl en af solens prästinnor bakad kaka;¹ i Japan intaga vid nyårsfesten de dock äfven vid andra tillfällen som en gärd åt gudarne brukade, af ris beredda mochikakorna en viktig plats;² kineserne offra denna dag kokt ris och samtsju (risbrännvin) åt himmelen (Tien) och åt fädernes andar; och hos ebreerne spelade vid påskan, hvilken väl får betraktas såsom det gamla judiska årets nyårsfest, jämte påskalammet och vinet det osyrade brödet en så betydande rol, att denna fest till och med däraf hade namnet det osyrade brödets högtid.

Sedan vi i det föregående sökt påvisa det för åkerbrukande folk i allmänhet, särskildt vid det nya årets ingång, nära liggande i att helga säden och brödet såsom offer åt de himmelska makterna, vilja vi återvända till Norden. Visserligen måla icke nordboarnes gamla sagor och sånger om något dylikt bruk, men om vi besinna, huru föga dessa häfder tälja om hemsederna i allmänhet, skola vi icke tillmäta denna tystnad någon afgörande betydelse. Såsom redan visats, framgår af dem emellertid åtminstone det sakförhållandet, att bröd i den hedna Norden brukats till offer; och en öfverblick af de former, en del hos oss förekommande julbröd förete, äfvensom af dessas användning torde komma att stadga den åsikten, att vi i

¹ W. H. PRESCOTT: *anf. arb.* S. 53 o. f.

² *Nyåret i Japan.* I *Ny Illustrerad Tidning* 1884. S. 55.

dem hafva i behåll rena ättlingar från vår hednatids midvinterfest, hvilken, såsom redan den bysantinske författaren Prokopios på 500-talet e. Kr. vet att förmäla, var den återvändande solens ¹ — altså möjligen Balders, det är Herrens — högtid, men som tyckes lika mycket, ja nästan mer firats till »hans föräldrars» himmelens och jordens ära.

Den öfvertroiska vördnad, med hvilken man i Norden betraktat och ännu delvis betraktar brödet och äfven säden, framlyser af hvarjehanda talesätt och sägner. Att kasta bort den allra minsta bröds-mula anses af allmogen ännu i regel som en synd, och att, såsom flickan enligt sagan ² gjorde, trampa på ett bröd innebure en den gröfsta hädelse och förbrytelse mot den högste. Ja, allenast det att ofrivilligt hafva nedtrampat ett enda sädesax — axet var i förbigående sagdt under hednatiden helgadt Freja-Frigg — var nog att beröfva den helige David, Västmanlands och Dalarnas apostel, så mycket af hans helighet, att solstrålarna, på hvilka han förut upphängt sina handskar, ej längre buro dem. ³ Föranledde detta brödets anseende å ena sidan from sparsamhet, gaf det dock också å andra sidan anledning till hvarjehanda vidskepelse. Så utskiftades under 1600-talet bröd, hvaröfver man läst, mellan äkta makar för att upphäfva missämja, ⁴ och från samma århundrade omnämner en annan författare att »ohyggligt svärjande på salt och bröd, med ena handen på altarboken och den andra på en sten» förekommit. ⁵ Grundad på brödets helgd var ock helt visst den form af den urgamla religiösa ceremoni, af oss i en föregående uppsats ⁶ nämnd *smöjning*, hvilken bestod och består i att föra en sjuk, för att så bota honom, genom en stor genomhålig

¹ O. MONTELIUS: *Midvintersolfest*. I *Midvinter*. Julblad 1893. Jönköping. S. 1, 2.

² Bearbetad efter gammal förebild af H. C. Andersen.

³ O. GRAU: *Beskrifning Öfver Wästmanland*. Wästerås 1754. S. 367.

⁴ L. F. RÅÄF: *Samlingar* — — — till en *beskrifning öfver Ydre härad i Östergöthland*. Linköping 1856. S. 138.

⁵ S. CAVALLIN: *Lunds stifts herdaminne*. D. 1. Lund 1854. S. 80.

⁶ E. HAMMARSTEDT: *Om smöjning och därmed befryndade bruk*. I *Samfundet för Nordiska museets främjande 1891 och 1892*. Meddelanden, utgifna af A. HAZELIUS. Stockholm 1894. S. 34 o. f.

kaka. Detta smöjningsätt omtalas 1623 från Danmark¹ och förekom ännu 1893 i Småland.²

Af alt hembröd betraktades dock det till julen bakade såsom det förnämsta; och kunde vanligt bröd, sedan det signats, stifta enighet mellan dem, åt hvilka det utdelades, så var detta än mera förhållandet med julbröden. Bland dessa torde *julkusen*, såsom förekommande i mest hela Sverge, vara bäst bekant. Angående denna benämningens härledning och egentliga innebörd hafva meningarna varit stridiga. I svenska språket i vidsträkt bemärkelse finnes ett ord *kosse*, *kusse*, formordiska *kusi*, betydande tjurkalf och härledt af ordet ko.³ Det är vid detta ord man enhälligast och väl äfven med största skäl anknutit namnet julkuse, hvilket altså skulle betyda julkalf; och borde brödet följaktligen till sin form ursprungligen hafva på ett mer eller mindre lyckadt sätt återgifvit en kalf, i hvilkens ställe det en gång i tiden bragts gudarne. Emellertid synas af våra fornhäfder att döma några hekatomboffer aldrig hafva förekommit hos våra förfäder, ja offer äfven af enstaka nötboskapsdjur tyckas hafva varit ganska sparsamma. De omnämnas dock någon gång såsom bragta åt alfernes drott och »världens herre» Frej, samt äfven åt alferne själfva.⁴ Dess utom tyckes redan den omständigheten, att man här i Norden, i likhet med fornhinduerne, under bronsåldern omgaf den döde med en ox- eller kohud,⁵ antyda, att äfven hos oss nötboskapen stått i något slags religiöst anseende, och detta bestyrkes äfven dels af myten om Ödhumbla, urkon, hvilken ännu synes lefva kvar i en och annan folksägen, dels af några få i våra fornskrifter inströdda uppgifter om kodyrkare, t. ex. konung Östen Bele i Sverge och konung Agvald i Norge,⁶ dels slutligen af Tacitus' uppgift, att hos germanerne vid danska kusten jordgudinnan Nerthus' vagn drogs af kor.⁷ Påpekas må i förbigående, att hos våra fjärran boende fränder

¹ K. NYROP: *Kludetræet*. I *Dania*. Tidsskrift for folkemål og folkeminder. B. 1. H. 1. Kjöbenhavn 1890. S. 14.

² *Stockholms Dagblad* d. 20 dec. 1893.

³ J. E. RIETZ: *Svenskt dialekt-lexikon*. Lund 1867. S. 361.

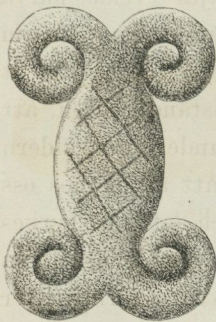
⁴ N. M. PETERSEN: *Nordisk Mytologi*. Öfversätn. Stockholm 1869. S. 80, 277.

⁵ *Sveriges historia*. D. 1. Af O. MONTELIUS. Stockholm 1888. S. 124, 126.

⁶ N. M. PETERSEN: *anf. arb.* S. 54.

⁷ TACITUS: *Germania*. Kap. 40.

hinduerne kon än i dag såsom sinnebild af jorden och helgad allmodern, Ma, hålles i stor vördnad likasom äfven tjuren, hvilken under namnet Nandi tillegnats Maha deva, den store guden (Shiva). Egendomlig är en uppgift från vårt eget land, grundad på helt ung iakttagelse, nämligen att ännu på 1840-talet Torskogs gamla offerkyrka i Dalsland utom från detta landskap äfven från Värmland och Bohuslän som offer erhöill hudar af slaktad hornboskap.¹ Med kunskapen om dessa förhållanden såsom stöd, torde omnämmandet af följande julsed vara nästan tillfyllestgörande för besvarandet af frågan om julkusens betydelse. I Bärgslagen brukades enligt en folklifsskildrares utsago ännu i början af innevarande århundrade ett slags stora julbullar, kallade *juloxar*, hvilka tilldelades hvar och en af husfolket. Anmärkas bör dess utom, att i samma ort det annorstädes å julbordet framsatta svinhufvudet, i Småland kalladt *julahös*, företrädtes af en »ofantlig tjurhals», dock med en helkokt skinka vid sin sida.² Såsom julkusen nu ter sig, kan man dock icke i någon

6. Julkuse
från Skirö socken
i Småland.

¹/₃ af nat. storl.
Origin. i Nordiska
museet.

af de former, under hvilka han uppträder, urskilja någon likhet med en calf, om man icke möjligen i de fyra utböjda krokarna skulle kunna tro sig skönja en antydning till ben (bild 6). Egendomlig för den öfver hans midt anbragta fogelbilden är den i bild 7 återgifna kusen från Uppland. Till denna fogelfigur likasom äfven till ett annat bröd, som i vissa orter också kallas kuse, men som tydligen bör skiljas från i det föregående omtalade julbröd, skola vi i det följande återkomma. Sannolikt är det om något slags julkuse Olaus Magnus yttrar sig, då han ommäler ett bröd af ett femårigt barns längd och omfång, hvilket utdelades under julen åt alla, äfven fullt obekanta (ignotissimis) personer.³

¹ J. V. BROBERG: *Bidrag från vår Folkmedicins Vidskepelser*. Stockholm 1878. S. 43.

² E. BORE: *Bärgsmanslif i början af 1800-talet*. Stockholm 1891. I *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmälen och svenskt folklif*. B. V, 7. S. 17, 18.

³ OLAUS MAGNUS: *Historia de gentibus septentrionalibus*. Romæ MDLV. Lib. XIII. Cap. XVII.

Ett annat flerstädes förekommande julbröd är *julbocken*, hvilket genom sin benämning genast leder tanken på Tor, som färdades efter bockar. Detta bröd finnes i Lundins och Strindbergs arbete Gamla Stockholm återgifvet i träsnitt såsom en ganska trogen afbild af det åsyftade djuret.¹ En annan helt afvikande form är författaren bekant från östra Västmanland. Detta sistnämnda, liksom de flesta andra här beskrifna julbullar, af vörtdeg bakade bröd liknar tvänne med de utåtbuktade sidorna förenade halfmånar eller är med andra ord till formen påminnande om ett X. Storleken är omkring trettio centimeter längsta tvärmått. Hvad bockens sammanhang med julen angår, behöfva vi väl knapt erinra om den vanliga och åldriga seden, att en person julaftonen med en afvigvänd mörk päls, horn och en hammare af trä (Tors sinnebild), utkläder sig till så kallad *julbock*, en gestalt, som mer än sannolikt, ehuru något förvandlad och hornlös, äfven går igen i den eljest tämligen afvita så kallade Judas, hvilken ledsagar de »tre vise män», när desse sjungande staffansvisan draga omkring i bygden med sin stjärnlykta. Julbockar kallades också på åtskilliga orter ett slags af halm i bockskepnad bildade gestalter. Troligen har man vid bocken, utom det anseende han såsom ett åt Tor vigdt djur åtnjöt, med blicken rikad på det kommande året äfven fäst en bimering om ymnig fruktsamhet, åtmin-

7. Julkuse
från Alsike socken i Uppland.

¹/₆ af nat. storl.

Origin. i Nordiska museet.

stone synes den rol bocken spelar inom det religiösa området hos åtskilliga andra folk gifva anledning till en dylik förmodan. Häraf i så fall delvis möjligen seden att göra bockar af julhalmen, vid hvilken redan i och för sig ett begrepp om fruktbarhetsbringande verkan var förbundet. Hvad bockens förhållande till Tor angår, torde det förtjäna i förbigående erinras om det egendomliga stället i Flatöboken, där Tor anklagas för att äta sina egna söner, under det Eddan

¹ C. LUNDIN och A. STRINDBERG: *Gamla Stockholm*. Stockholm 1880—1882. Fig. 25.

säger, att han spisar sina bockar.¹ Anmärkas bör, att Tor ännu på Adams af Bremen tid är den gud, som »makten hafver i vädret» (præsident in aëre); och är det helt visst såsom himmelsgud i allmänhet och särskildt såsom herskare öfver vind och nederbörd han än i dag hos allmogen i vissa orter nämnes *gofar* eller *gobonden*, likasom det också är i denna egenskap åskans gud kommit i åtanke vid firandet af julen, hvilken någon gång till och med lär kallats Tors fest.² Äfven hos finska folk dyrkas åskans gud under olika namn såsom fruktbarhetens gifvare. Sålunda har man antecknad en i Livland ännu vid medlet af 1600-talet vid oxoffer till åskan, Picker, för god årsväxt använd bön, hvilken för sin ålderdomliga prägels skull här må i sammandragen öfversättning få ett rum. Bönen, hvilken lästes vid fest-ölets välsignande, lyder i korthet:

»Goda åska, vi offra dig en tvåhornad, fyraklöfvad oxe, bedjande dig för vår plöjning och sädd, att vår halm blir som koppar (brons?), vårt korn som guld. Gif säningsmännen fruktbar tid och mildt rägn. Heliga åska, beskydda vår åker, att han bär god halm nedan, goda ax ofvan, god frukt innan!»³

Har af de i det föregående omtalade bröden åtminstone det sist nämnda efter all sannolikhet varit helgadt den jorden befruktande luftens gud, hvad namn denne i skilda tider och landsdelar än må hafva burit, synes däremot påtagligen det nu följande, *julgalten*, ursprungligen hafva egnats jordens och särskildt den sädesbärande markens gudomlighet, ehuru äfven han senare blifvit en himmels- och solguds tillhörighet. Om den religiösa betydelse galten hade hos de germanska folken, finnas många vitnesbörd. Vi behöfva väl knappast erinra om Gullinbursti, den gullborstade galten, hvilken de underjordiske dvärgarne förfärdigat, och som förekommer än såsom tillhörande Frej, än Freja.⁴ I det forngermanska kvädet om Beovulf omtalas hjälmar, prydda å hjälmkammen med en

¹ Se N. M. PETERSEN: *anf. arb.* S. 260.

² A. E. HOLMBERG: *Nordbon under hednatiden.* D. 2. Stockholm 1854. S. 625.

³ Denna bön anföres utförligt efter en 1644 i Dorpt trykt bok i *Suomi.* Tidsskrift i fosterländska ämnen 1849. Helsingfors 1850. S. 91.

⁴ N. M. PETERSEN: *anf. arb.* S. 131, 132, 286.

galtfigur;¹ och å en bronsplåt från yngre järnåldern, funnen å Gotland, finnas krigare afbildade med slika hjälmprydnader.² Hjälmnen nämndes af denna orsak också af skalderna *hildisvin*, *hildigöltr*, det är stridssvin, stridsgalt.³ Att anledningen till denna sed att bära galtbilder i striden var den, att dessa betraktades såsom öfvernaturligt skyddande, upplyser redan den romerske historieskrifvaren Tacitus i sin bok om germanerne.⁴ Belysande nordboarnes helighållande af galten särskildt vid julen är följande, som berättas i Hervars och Hedreks saga. I Danmark (Redgotaland) bodde en konung Hedrek, hvilken dyrkade guden Frej,⁵ och åt honom lofvade den största galt han kunde påträffa. På julaftonen fördes denna galt inför konungen i hallen, och alla männen lade händerna öfver hans borst och aflade sina löften, ty ett dylikt djur ansågs så heligt, att alla eder i stora mål skulle svärjas därvid.⁶ Af denna julgalt finna vi ännu en tydlig gengångare i den på månet julbord förekommande helstekta grisen med äpple i munnen, hvilken dock ofta fått gifva vika för ett stekt svinhufvud eller än oftare för blott skinka och fläsk i riklig tillgång. En annan ersättning för Frejs-(Freja-)galten är det bröd, hvilket här ofvan omnämndes. Hvad angår detta bröds utseende, är äfven detta likasom de förr beskrifna ganska omväxlande. I kopparstickshäftet till Rudbecks *Atland*⁷ återges detta julbröd såsom ett liggande, ganska naturtroget afbildadt svin (bild 8). Lika verklighetshärmande förekommer julgaltsbrödet i Lundins och Strindbergs arbete om det gamla Stockholm, här till och med bärande ett äpple i munnen.⁸ En vida mindre fulländad form synes dock Rietz afse, när han om detta slags bröd säger,

S. Julgrisbröd
från 1600-talet, efter
O. Rudbecks *Atland*.

¹ *Beovulf*. Sångerna 7 och 9.

² *Sveriges historia*. Anf. del. Fig. 337.

³ *Antiqvarisk tidskrift för Sverige*. D. 8. S. 41.

⁴ Se längre fram i denna uppsats!

⁵ Vi följa här den gängse tolkningen. Anmärkningsvärdt är, att den egentliga urkunden lär ha läsarten Freja enligt A. E. HOLMBERG: anf. arb. D. 2. S. 625.

⁶ A. U. BÅÅTH: *Från vikingatiden*. Stockholm 1888. S. 154.

⁷ O. RUDBECK: *Atland Eller Manheim*. Upsalæ 1675—1702. Bildhäftet. Tab. 15. Fig. 69, 1.

⁸ C. LUNDIN och A. STRINDBERG: anf. arb. och fig.

att julgalt är ett stort och aflångt bröd, som hela julhelgen ligger oskuret på bondens bord;¹ och såsom detta bröd ter sig i vissa orter, t. ex. i Småland, är det intet annat än namnet, som numera tillkännager, hvilken betydelse vid detta bakverk varit fäst. (Se bild 9.)² Äfven från utom Sverige liggande orter är julgaltsbrödet bekant,

9. Julgalt
från Skirö socken
i Småland.

$\frac{1}{3}$ af nat. storl.

Origin. i Nordiska
museet.

nämligen från Ösel och Estland. Bland där boende svenska befolkning är det nämligen sed, att husmodern lägger på julbordet en af fint mjöl bakad julgalt, nära en aln lång och försedd med tydliga ögon, nos, borst och svans. På denna tecknar hon sedan med krita ett ringkors — solens urgamla tecken — samt låter honom så ligga orörd öfver hela julen.³ Mycket egendomligt är, att redan under första århundradet af vår tidräkning galten omnämnes såsom högeligen helig särskildt just för esterne (æsty). De dyrka, säger Tacitus, en gudamoder och bära såsom tecken af denna dyrkan bilder af galtar. Dessa utgöra deras värn och skydd, och trygga de på gudinnan troende midt ibland fiendernes skara.⁴ Slutligen må i detta samman-

hang erinras om den i folktron och sägnen ännu förekommande *glosson*, som under julnatten uppenbarar sig, och åt hvilken man vid skörden kvarlämnar något litet säd såsom offer.⁵

Af julbröd med djurnamn bör här slutligen nämnas *jultuppen*, hvilken åtminstone i en och annan ort förekommer. Sannolikt är det också denna fogel, som föreställes af den lilla figuren midt ofvan på den här i det föregående afbildade kusen från Uppland. I Småland använder man för framställande af jultuppsbröd, likasom för

¹ J. E. RIETZ: anf. arb. S. 297.

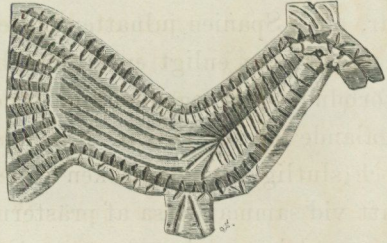
² I samma landskap synes dock julgaltsbrödet äfven hafva en julkusen liknande form. Se G. A. ALDÉN: *I Getapulien* (Stockholm 1883, s. 126), af hvilket arbete, s. 130, dess utom framgår, att annandag jul — Frejs dag — i Småland bakats ett slags »staffansbullar».

³ O. MONTELIUS: anf. upps. S. 2.

⁴ TACITUS: anf. arb. Kap. 45.

⁵ G. O. HYLÉN-CAVALLIUS: *Wärend och Wirdarne*. D. I. Stockholm 1864. S. 240 o. f.

öfrigt där och äfven annanstädes för danandet af flere andra julbröd, ofta i trä skurna stämplar (bild 10), ett slags bakningsredskap, som i förbigående sagdt i andra mycket utarbetade och anspråksfulla former¹ under 1600-talet också förefunnos hos de så kallade högre stånden så väl här i Sverige som i Tyskland. Hvad tuppens religiösa betydelse beträffar, betraktades han, morgonens bebådare, hos oss åtminstone redan under den yngre järnåldern såsom en ljusets och eldens — man erinre sig det ännu brukade uttrycket att »sätta röd hane på taket» i betydelse antända ett hus — men äfven såsom en livvets och uppståndelsens sinnebild, och ett religiöst anseende synes han af ålder ha innehaft äfven hos flere andra folk, ja redan i det gamla Assyrien tyckes man hafva tilldelat honom en dylik ära.² I det gamla afgudatemplet vid Leire på Sjælland offrades tuppar; likaså på 900-talet hos folket Rûs i Ryssland³ och än i vår tid på de indiska halföarna⁴ samt annanstädes i östra Asien. För tuppen såsom solens fogel och förebud — en tupp, Vidofner, sitter i världsträdets topp⁵ — fly, när han låter sin stämma ljuda, genast mörkrets onda makter, gastar och spöken. »För tuppar röda springa de döda» lyder ett hos oss allmänt gängse ordspråk, en åsikt, som återfinnes redan i den åldriga religionsurkunden Avesta.⁶ Också möter oss än i dag vid månget hus denna fogels bild fäst i toppen på stången för väderflöjeln, hvilken ofta ännu bär det gamla namnet väderhane. Likaså skådas han ej sällan högst upp på den löfklädda

10. Brödstämpel
från Fämsjö socken i Småland.

$\frac{1}{3}$ af nat. storl.

Origin. i Nordiska museet.

¹ Se t. ex. LUNDINS och STRINDBERGS anf. arb. Fig. 27.

² A. H. LAYARD: *Discoveries in the ruins of Nineveh and Babylon*. London 1853. S. 538, 539.

³ V. THOMSEN: *Ryska rikets grundläggning genom skandinaverna*. Öfversätn. Stockholm 1882. S. 42.

⁴ D. Campbells *land-resa til Indien och Fra Paolinos da San Bartolomeo resor uti Indien*. Öfversätn. Stockholm 1801. S. 307.

⁵ N. M. PETERSEN: anf. arb. S. 107.

⁶ V. RYDBERG: *Undersökningar i germanisk mythologi*. D. 1. Göteborg 1886. S. 339.

majstången samt såsom så kallad kyrktupp i stället för korset eller solstjärnan på spetsen af kyrktornet eller klockstapel. ¹ Å ett slags i västra Sverge samt Norge förekommande järnljusstakar af ålderdomlig form förekommer mellan de vanligen två ljuspiporna regelbundet en tuppfigur, än gjord af järnplåt, än af trä; ja, tuppen finnes till och med stundom anbragt i toppen af ett slags smidda järn-grafvårdar. Anmärkningsvärdt angående tuppens rol vid julfirandet är, att i Spanien julnatten hålles en mässa, *misa de gallo*, tuppmassan, med hvilken enligt en arabisk handskrift från 1100-talet varit fordom förbunden den egendomliga seden att, »därför att tuppen genom sitt galande förrådt Petrus' förnekelse för hans herre» (!), grymt pina tuppar och slutligen vrida nacken af dem. Vår sagesman upplyser äfven, dels att vid samma mässa af prästerne ett slags bröd, kallade *tortas de Maria*, utdelats, dels, något som hör närmare hit, att tuppen till för helt kort tid sedan var den af gammalt vanliga julsteken i hvarje spanskt hem. ² Man kan väl omöjligt underlåta att i det nämnda tupp-plågandet se ett rent hedniskt offerbruk, hvilket genom en mycket sökt förklaring sträfvat att bibehålla sig äfven under kristen tid. Till sist må omnämas, att på Allerseelentag (den 2 november), hvilken fest till sin innebörd och betydelse har icke obetydlig frändskap med julen, då de aflidnes andar återvända till jorden och besöka sina forna hem, i Ober-Bayern förekommer ett bröd i tuppform, kalladt *Hähnel*. ³

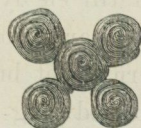
Utom de dem hvar och en särskildt helgade och utmärkande offerdjuren hade gudarne stundom äfven andra sinnebilder och tecken, genom hvilkas anbringande på eller bildliga återgifvande i ett

¹ Vård uppmärksamhet är en å en runsten i Tibble socken i Uppland förekommande figur, som framställer en fogel — med största sannolikhet en tupp —, som bär ett kors på ryggen. Se R. DYBECK: *Sveriges runurkunder*. H. 1. Stockholm 1860. Pl. 4. Fig. 14. För besynnerlighetens skull må anföras följande. I P. DIJKMANS *Antiquitates Ecclesiasticæ*, Stockholm 1703, s. 66 och följ. förklarar kyrktuppen vara »til påminnelse/ at så wäl lärare/ som åhörare skola wara i sin Christendoms öfning wakande/ såsom hanar». Den kristne skalden Prudentius på 300-talet har skrivit en »hymnus ad galli cantum».

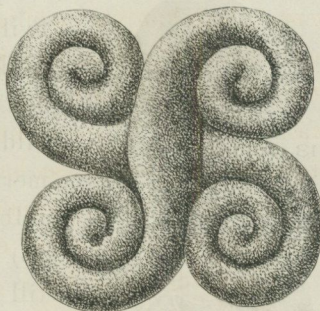
² M. FUN: *En jul i kastanjernas land*. I *Nya Dagligt Allehanda*. Julbladet 1893.

³ *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 1893. S. 279. Ett bröd i hjortgestalt, erinrande om Eddas solhjort, bakas äfven i samma trakt till nämnda fest. — Om höns användning till invignings- och grafoffer se SEPP: *Die Religion der alten Deutschen*. München 1890. S. 289 o. f.

föremål detta antingen invigdes åt den eller den guden eller ock ställdes under hans beskydd. Dylika sinnebilder äro äfven påvisbara i åtskilliga julbrödsformer. I det föregående omnämndes helt hastigt i sammanhang med julkusen ett bröd, hvilket i somliga orter går under detta namn, men som tydligen bör därifrån skiljas. Detta bröd, hvilket i Småland kallas *gullvagn*, synes möjligen återfinnas i kopparstick i Rudbecks Atland,¹ ehuru där i så fall påtagligen misstecknadt (bild 11).² Granskar man detta bröd, sådant det här i bild 12 återgifves, något eftertänksammare, skall man lätt skönja i dess grundform det för i synnerhet de ariska folken såsom sinnebild af ljuset och lifvet, af alstrings- och rörelsekraften i det hela kännetecknande hakkorset, här i Norden kalladt tors-tecknet; detta kors, som återfinnes i Indiens tempel, å fynd från det forna Troja och Hellas likasom å föremål från järnåldern här i Norden och från nästan alla andra land, där ariska folk en gång nedslagit sina bopålar. Särskildt erinrar det ifrågavarande julbrödets buktiga gestalt, hvilken möjligen beror på tillverkningsämnets natur, om en del något urartade hakkorsformer, som tillhöra den senare järnåldern. Utom för sin daning är detta bröd äfven värdt uppmärksamhet för sin benämning *gullvagn*, hvilken gärna leder tanken på den gyllene vagn, å hvilken enligt flere folks forna föreställningsätt solguden färdades fram på sin bana i höjden. I Småland, hvarifrån namnet *gullvagn*³ förskrifver sig, bakas det så benämnda brödet af vörtdeg; men i Uppland, där det kallas kuse,

11. Julbröd från 1600-talet,
efter
O. Rudbecks Atland.

12. Gullvagn
från Skirö socken i Småland.
 $\frac{1}{5}$ af nat. storl.
Origin. i Nordiska museet.

¹ Anf. del Fig. 69, 2.

² Svårigheten att baka ett sammanhängande bröd på det sätt den Rudbeckska figuren visar tyckes tala härför. Möjligen ter dock bilden i Atland en från hakkorsbrödet eller annat korsbröd härledd form.

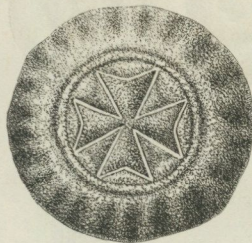
³ Meddeladt af fru Elise Vistrand på Tolja, Skirö socken, Småland.

beredes eller bereddades det, så vidt författaren är bekant, i senare tid af med saffran gulfärgad hvetdeg samt prydes med fem russin, hvilka fästas ett i midten af brödet och de fyra öfriga ett i medelpunkten af hvarje vindel. Möjligen kan denna sistnämnda sed sammanhånga med det från Gotland kända bruket, att matmodern, därför att på altaret i kyrkan »ofta finnas fem små kors inhuggna (som skola beteckna Christi fem sår), insticker fem hål i det nybakade brödet». ¹

Utom detta hakkorsbröd gifvas äfven andra, hvilka synas visa till baka till en dyrkan af solen såsom fruktbarhetens och alstringens herre. Läsaren torde från det föregående erinra sig, att i Estland husmodern å det bröd, som kallas julgalt, med krita tecknar ett ringkors, ett med ring omgifvet kors, hvilket, såsom angifvits, är en solens sinnebild sedan uråldriga tider hos åtskilliga folk. I den skandinaviska Norden var detta ringkors, hvilket liknar ett fyraekrigt hjul,

13. Julbröd från 1600-talet, efter O. Rudbecks Atland.

14. Stämpelkaka från Skirö socken i Småland.

¹/₃ af nat. storl.
Origin. i Nordiska museet.

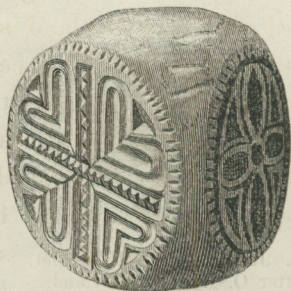
såsom gudstecken en föregångare till hakkorset, hvilket i sin tur efterträddes af det likarmade så kallade malteserkorset, och anträffas redan och ofta å fynd från bronsens tidevarf. Denna bild af ett fyrekradt hjul synes återfinnas mer eller mindre tydlig i ett och annat svenskt julbröd. Ett sådant afbildas i Atland ² (bild 13), och ringkorsets sinnebild tyckes äfven ligga till grund för en del vid julen brukliga stämpelkakor med ett likarmadt kors inom en ring. (Se bild 14.) Från Östergötland ommälar en författare äfven ett bröd, som sannolikt är att föra hit, nämligen ett slags julkakor, »å hvilka bildas ett kors af upphöjda prydnader». ³ Å många andra med stämpel formade bröd tyckas dess utom figurerna vara möjliga att återföra till en ursprunglig korsbild; så t. ex. dels de

¹ P. A. SÄVE: *Kors på Gotland*. I *Svenska fornminnesföreningens tidskrift*. B. 2. H. 1. Stockholm 1873. S. 4.

² Anf. del. Fig. 69, 4.

³ —TH— (MATHILDA LÖNNBERG): *Risingebygden för femtio år sedan*. I *Land och Folk* 1875. Stockholm 1875. S. 158.

med mer eller mindre invecklade stjärnor och rosetter prydda kakorna (jfr bild 15), dels äfven åtskilliga med andra förmodligen från början sinnebildliga tecken sirade bröd.¹ Ett med likarmadt kors tecknadt rundt bröd var det helt visst äfven, som de första kristna brukade vid sina kärleksmåltider² såsom en bild af honom, som för att begagna Paulinus' från Nola ord »är det sanna brödet». ³ I den grekisk-katolska kyrkan delas hostian ännu korsvis i fyra delar, och troligen var äfven det cirkelrunda bröd korstecknadt, som vid det heliga brödets eller Kristus' lekamens fest alt sedan 1300-talet äfven i de katolska kyrkorna i Norden förevisades inneslutet i monstransens halfmånförmiga hållare för en andäktigmenighet.

15. Brödstämpel
från Karlstorps socken i Småland.
 $\frac{1}{3}$ af nat. storl.
Origin. i Nordiska museet.

De om ett fyraekrigt hjul erinrande bakverken leda lätt tanken till namnet på den fest, vid hvilken de brukas. Den mest gällande åsikten, att ordet jul ursprungligen är det samma som hjul, och att med detta namn en gång afsetts »solhjulet», till stöd för hvilket antagande man anført till jämförelse de latinska orden *annus*, år, och *annulus*, ring, tyckes af det omnämnda brödet, liksom äfven af runstafvarnas vanliga tecken, ett hjul, för julen, vinna bekräftelse. I förbigående må ommälas, att äfven i Indien vid den fest, Oxam, som i september firas för naturens förnyelse och det kommande årets gröda, hjulet, hvilket äfven eljest är en hinduisk religiös sinnebild, förekommer eller förekommit.⁴

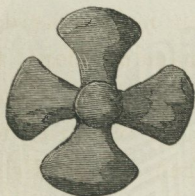
¹ Figuren, som förekommer å den efter denna uppsats fogade bilden af en brödstämpel från Närke, synes sålunda innesluta ett slags korstecken, ehuru den ganska invecklade prydnaden väl egentligen låter återföra sig till det I. H. S.-monogram, som mer eller mindre stiliseradt ej sällan anträffas å af allmogen brukade smycken och andra föremål.

² Se t. ex. bilden i J. CENTERVALL: *Romas kristna katakomber*. Stockholm 1881. S. 103. — F. W. FARRAR: *Jesu lif*. Öfversättn. Stockholm 1878. S. 610.

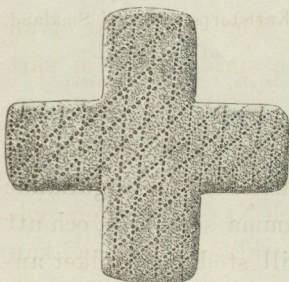
³ J. CENTERVALL: *anf. arb.* S. 106.

⁴ Fra Paolinos da San Bartolemeo *anf. resa*. S. 309.

Jämte det med ring omgifna och förenade korset brukas så väl ringen som det likarmade korset, båda åldriga guds- och solsinnebilder, äfven bakade ensamma såsom julbröd. Den förra är t. ex. bekant från Halland såsom utgörande det öfversta brödet på julkakshögen¹

16. Julbröd från 1600-talet, efter O. Rudbecks Atland.

17. Julkors

från Villstads socken i Småland.

$\frac{1}{8}$ af nat. storl.

Origin. i Nordiska museet.

samt fortlefver ej osannolikt äfven eljest, ehuru nu obestämbär, i en del ringformiga, till julen hörande bakverk.² Hvad det likarmade bakade korset beträffar, afbildar redan Rudbeck ett dylikt julbröd (bild 16).³ Dess utom förekommer det ännu flerstädes; så t. ex. i Dalarna, där dock namnet *julkors* liksom äfven den troligen af latinska ordet *crux*, kors, bildade benämningen *julkrus* också tilläggas julkusen eller ett honom liknande bröd. I Småland restes ej länge sedan ett af limpdeg bakadt kors (bild 17) invid den af andra julbröd bildade kakhögen å julbordet.⁴ Hvad korsets sammanhang med julens firande enligt gammal sed angår, må som hastigast erinras om de kors af halm eller stickor, som i vissa orter då göras. Kanske böra dock alla dessa likasom äfven det sist omtalade brödet tillskrifvas ett katolskt inflytande, hvilket emellertid i detta fall helt visst haft rötter i hedniska bruk.

¹ M. YSENIUS: *Iakttagelser öfver julens firande i södra Halland på 1860-talet*. I *Samfundet för Nordiska museets främjande* 1888. Meddelanden, utgifna af A. HAZELIUS. Stockholm 1890. S. 14.

² Ringen återfinnes sålunda ofta såsom randprydnad till den gammaldags cirkelrunda och platta julkakan, hvilken ej osannolikt äfven den innebär ett mycket enkelt soltecken, ja så enkelt, att dess egenskap af sinnebild till följd häraf med svårighet låter sig påvisa.

³ O. RUDBECK: *anf. arb. och del. Fig. 69, 3*. En jämförelse mellan denna bild och ett af de heliga tecknen å bilden på sid. 211 i *Layards här förut anf. arbete* skall visa, huru i vidt skilda tider och land samma innebörd kläder sig i samma form.

⁴ Meddeladt af M. Haraldsson i Vipperhult, Villstad socken, Småland.

Slutligen må här ett par julbröd i mänsklig gestalt kanske icke helt förbigås. Det ena framställer en kvinlig figur och förekommer rätt allmänt; dock, så vidt det är författaren bekant, utan uppgift om, hvem det egentligen skall föreställa. I Dalarna kallas det *jul-tutta* eller blott *tutta*, ett ord så till betydelse som härledning sammanfallande med skrifsvenskans docka. Möjligen motsvaras detta bröd i Småland af ett af Hyltén-Cavallius omnämndt sådant, som kallas *jungfru*, »en stor kringla, bakad till afbild af Jungfru Maria». ¹ Vore det för djärft att, om så är fallet, påminna om »vår frus» föregångerska här i Norden, hon, som också kallades »frun» (Freja, Frigg), och som ännu ej förgätits af allmogen såsom den goda modern, *gomona*, enligt folkets uppfattning den gode faderns, *gofars* (Tors), maka? Jungfru Maria finnes någon gång afbildad äfven å de stora, förut omnämnda kakstämplarna från 1600-talet. Det andra här ofvan åsyftade brödet, om hvars ursprunglighet och spridning inom vårt land vi dock icke kunna utförligare och med bestämdhet yttra oss, framställer tvänne mänskliga figurer, en manlig och en kvinlig, hand i hand. Den enda benämning å detta, som är oss bekant, är den i Lundins och Strindbergs bok ² anförda »Nisse och Nasse», hvilken tydligen ej är tillämplig på ett bröd af denna gestalt och därför ej kan vara ursprunglig. ³ Då det icke ingår i vår plan att annat än helt flyktigt redogöra för de sinnebildliga bröd, som hos andra folk förekommit eller förekomma, må till sist blott i korthet här nämnas, att äfven hos våra anförvandter tyskarne vid jul, pingst och allhelgonadag åtskilliga egendomligt danade bakverk äro i bruk, hvilka man ansett visa till baka på ett hedniskt ursprung. ⁴

¹ Anf. arb. D. 1. S. 239.

² Anf. arb. S. 40.

³ Ännu julen 1894 såg förf. till och med i själfva Stockholm ej blott dessa tvänne sist omtalade julbröd, utan äfven julkusen, julkakan, jultuppen, julgrisen och julbocken, ett bevis på den trohet, med hvilken än i dag bruk iakttagas, som tillhöra den underbara fest, hvilken synes bevara spår af årtusenden gamla trosföreställningar.

⁴ *Jahresbericht des Museumsvereins für das Fürstenthum Lüneburg 1887—1890.* S. 36 o. f. — *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte 1893.* S. 279 o. f. — SEPP: anf. arb. S. 22; 280. M. fl.

Efter ofvanstående redogörelse för julbrödens former samt försök att tyda dessas sinnebildliga innebörd må här nedan omtalas några af de fornärfda seder, som med deras användning varit och delvis ännu äro förbundna. Öfver hela Norden tyckes hafva varit brukligt, att de egentliga julbröden skulle ligga orörda under hela julhelgen till *farängladagen* (trettondagen) å julbordet, hvilket i flere hänseenden synes hafva betraktats som ett slags husaltare. Man fäste sedan stort anseende och tro om en underbar kraft och verkan vid dessa bröd, hvilka sålunda stått framsatta såsom fägnad ej för husets medlemmar utan för dessas och husets skyddsandar, dödingarna eller i senare tid änglarna, hvilka denna tid gästade sina forna hem; ja, kanske till och med för själfva gudarne, hvilka äfven de synas enligt folktron då hafva besökt jorden och människors boningar. Sålunda vandrade under julnätterna Frigg omkring,¹ och äfven himlaguden Tor nedsteg då troligen från höjden till sin makas² sida. Däraf härleda sig sannolikt de ännu förekommande, nu dock mer eller mindre vangestaltade julskepnaderna julgumman och julbocken,³ hvartill personer under julen utklädde sig till allmän förlustelse. Som sagdt, de för nämnda högre makter framställda håfvorna ansågos genom beröringen med dessa hafva vunnit underbara egenskaper. Man erinre sig, att det, som gudar spisa, icke förtäres, utan oupphörligt förnyas; så t. ex. Tors bockar, Serimnergalten, Iduns äpplen. De offer af födoämnen, som tjänat gudarne till spis, kunde därför sedan vid offermåltiden, hvilken var ett slags hedningarnes sakrament, blifva människorna till en näring af underbart verkande beskaffenhet. Så också med julbröden, hvilka dess utom redan förut genom sin egenskap af gudomliga sinnebilder innehade en helig betydelse, så att det för den, som förtärde något af ett dylikt bröd, låg mycket nära till hands att anse, att han äfven samtidigt anammade något af den guds väsen, åt hvilken det ifrågavarande brödet var vigdt. Äfven de nu utdöda religionerna

¹ J. V. BROBERG: anf. arb. S. 95.

² Enligt den svenska folktron.

³ I östra Västmanland har julkäringen åtföljt ej julbocken, utan den stjärnsångarne ledsagande »Judas».

hade åtskilliga slika mer eller mindre dunkla läror, framkallade genom den för alla människor gemensamma åtrån att höja sig till de odödlige. Men julbrödet meddelade sin välsignelserika kraft icke blott åt människorna utan ock åt djuren, ja åt växtligheten. Redan på julaftonen var det allmän sed i vårt land, att husmodern gick ut i ladugården och med orden: »Det är jul nu, kossan min», eller något dylikt yttrande gaf hvar och en af boskapen litet bröd, lika som husfadern annandagen före staffansridten lät hästarna smaka julölet, hvilket — äfven det, på samma sätt som brödet redan under tillredningen signadt genom en korsning, som ej afgjort behöfver vara af katolskt ursprung¹ — synes hafva stått i något slags högre anseende, kanske i någon mån jämförbart med den heliga somadryckens hos fornhinduerne. Man erinre sig konung Håkan godes lag, att hvar man skulle till julen hafva en mäle öl eller annars böta.² Ölkannan skulle ännu i senare tid under julnatten stå fylld med det så kallade *änglaölet* på julbordet.³

Det efter julen kvarblifna brödet nedgrofs i regeln i sädesbingen, tydligen af samma skäl som hos de gamle peruanerne den från solgudens majsält skördade grödan fördelades i små mått till landets sädesmagasin,⁴ nämligen för att bringa hell och välsignelse åt det öfriga förrådet. På detta sätt förvarades brödet, så vida ej särskilda behof påkallade dess hjälp, tills på våren plogen första gången sattes i jorden, då det dels förtärdes af husfadern och arbetshjonen samt af dragarna, dels, så vida något därvid blef öfver, krossadt inblandades i utsädet.⁵ Stundom hände emellertid, att brödet äfven

¹ Se S. STURLESON: anf. arb. S. 91, 92, där en korsning åt Tor omtalas.

² S. STURLESON: anf. arb. S. 88. Man lägge äfven märke till sagan om Kvåse. Se t. ex. N. M. PETERSEN: anf. arb. S. 163 o. f.

³ G. O. HYLÉN-CAVALLIUS: anf. arb. D. 1. S. 177.

⁴ W. H. PRESCOTT: anf. arb. S. 49.

⁵ A. E. HOLMBERG: anf. arb. D. 2. S. 626. — M. YSENIUS: anf. upps. S. 15. — D. K.: *Årsfesterna i ett Gotländskt bondhem*. I Sverige. Fosterländska bilder. Stockholm 1877—1878. S. 188. — O. MONTELIUS: anf. upps. S. 2. M. fl. Belysande den öfvertro, som var förenad med sådden, är, att i Finland varit sed att låta ej blott utsädet utan till och med själfva såningsmannen före sådden genomgå pånyttfödelsen genom smöjning. Se J. W. MURMAN: *Några upplysningar om Finnarnes forna vidskepliga bruk och trollkonster*. I *Suomi*. Tidskrift i fosterländska ämnen 1854. Helsingfors 1855. S. 299.

dess förinnan måste tillgripas för att utöfva sin öfvernaturliga verkan och fördrifva eller afböja sjukdom och krämpor. Så t. ex. föreskrifver ett gammalt recept, som författaren haft tillfälle att se, att »enär en koo har kalfwad, gifwes hanne strax in rogbröd af iulabröd». Hvad julbrödets fruktsamhetsbringande inflytande på växtligheten beträffar, må i sammanhang med hvad redan sagts omnämnas den tyrolska seden, att den kvinna, som knådat juldeggen, med de efter baket ännu degiga armarna omfamnar fruktträden¹ samt det närbesläktade bruket i Småland att kring de samma strösmulorna från julbordet.² Huru höga och mäktiga egenskaper, man tillskref julbrödet, framgår slutligen och ej minst af den tyske skalden Arndts uppgift, att man här i Sverge, troligen då senast under Gustaf III:s krig, utdelat stycken där af åt soldater, som drogo i fält.³ Denna märkliga underrättelse kan möjligen sättas i förbindelse med följande. I sitt arbete om germanisk gudelära sammanställer vår djupsinnige forskare V. Rydberg en uppgift af Tertullianus om den persiske ljusguden Mitra med Sturlesons yttrande i Ynglingasagan, att Oden, när han utsände sina män i krig eller i annat ärende, plägade lägga sina händer på deras hufvud och gifva dem *bjannak*,⁴ hvilket för de nordiska språken främmande ord den isländske språkforskaren G. Vigfusson ansett vara egentligen det samma som det skotska *bannock*, det gaeliska *banagh*, som betyda bröd. Enligt den nämde omkring år 200 lefvande kyrkofadern hade Mitra, hvilkens dyrkan under kejsardömet vunnit spridning äfven i det romerska riket, emedan han på förhand visste, att kristendomen skulle uppkomma, beslutit att gå den samma i förväg genom att bland annat införa välsignelse genom handpåläggning och i »sina mysterier en sed, som liknade brödets utdelande i nattvarden».⁵

Vi hafva i det föregående med de otillräckliga medel, som stått oss till buds, och hvilka vi hoppas skola för framtida forskningar

¹ R. GEETE: *Julnattens lönligheter*. I *Julqvällen*. Stockholm 1893. S. 4.

² G. A. ALDÉN: *anf. arb.* S. 130.

³ E. M. ARNDT'S *resa genom Sverige år 1804*. Öfversättn. D. 3. Carlstad 1808. S. 61.

⁴ S. STURLESON: *anf. arb.* S. 8.

⁵ V. RYDBERG: *anf. arb.* D. 1. S. 70, 71.

ökas, sökt åtminstone till möjligaste sannolikhet bevisa, att våra nuvarande julbröd till sin innebörd och sitt egentliga väsen leda anor till baka bortom tiden för kristendomens införande i Norden, samt att de från början uppstått såsom ställföreträdare för blodiga offer, hvilkas enligt forna tiders tro välsignelsebringande verkan af dem tagits i arf och kanske äfven förkofrats. Ehuru i detta sammanhang en undersökning ej utan skäl kunde göras af de nämnda blodiga gudagärderna, hvilka stundom, såsom vi veta, äfven hos våra förfäder urartade till människooffer — om ock, så vidt bekant, icke såsom hos många andra folk till en af religiös öfvertro föranledd kannibalism¹ — lämna vi dock för undvikande af för stor vidlyftighet denna å sido, likasom äfven en redogörelse för de öfvergångs- och förmedlingsformer af blodbemängda bröd, som mellan blodoffer och brödoffer å vissa håll förekommit.² Huru allmänmänsklig emellertid den åskådning var, som legat till grund för dessa bruk, visa de upprörande offersederna hos de forna invånarne i Mexiko, bland hvilka förtärandet af det blodbemängda brödet kanske tydligare än hos något folk visar sig hafva varit en sinnbildlig guda-anammelse, ett verkligt och regelbundet återkommande, hela folket förenande sakrament. Utgående från den religiösa kannibalismens åsikt, att man genom förtärande af en dödad människas kropp — särskildt af vissa delar däraf såsom hjärta och ögon — kan i sig upptaga den dödade personens framstående egenskaper, hade de nämligen kommit till den slutsatsen, att de på samma sätt genom att förtära en af människoblod och mjöl bakad afbild af sin förnämste gud, kunde blifva delaktiga af hans varelse.³ Vi vända oss med afsky bort från själfva minnet af dessa vederstyggligheter, hvilkas andliga frändskap med andra brödoffer vi

¹ Till och med hos oss, och detta sorgligt att omtala i senaste tider, har dock härtill funnits en hemsk motsvarighet i bruket att åt fallandesjuka gifva blod af en af bödeln halshuggen att dricka.

² Se SEPP: *Die Religion der alten Deutschen* (München 1890, s. 140 o. f.), hvarmed må jämföras V. RYDBERG: *Medeltidens magi*. Stockholm 1865. S. 39, 40. Man torde erinra sig de så kallade klassiska folkens sed att förena djuroffret med offer af mjöl.

³ K. BAHNSEN: *anf. arb.* D. 1. S. 431, 432. — M. MÜLLER: *Inledning till den jämförande religionsvetenskapen*. Öfversätn. Upsala 1874. S. 185. M. å.

dock ej kunna förneka. Vi se i dem alla samma mänsklighetens sträfvan att på lekamlig väg i sig upptaga det högsta — att anamma gudars väsen — och måste än dennas omklädnad stundom förefalla oss krass, ja i här sist flyktigt omnämnda skepnad rå och ohygglig, kunna vi dock näppeligen afhålla oss från att med en viss vördnad betrakta detta så att säga instinktliga famlande och trefvande i mörkret efter något högre.

Bild 18 (se nedan) återgifver en i Nordiska museets ego varande brödstämpel från Edsbergs socken i Närke. $\frac{1}{2}$ af nat. storl. Se not 1 å sid. 31.

EDVARD HAMMARSTEDT.

